

«راهکارهای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان»

زهرا فولادی^۱

چکیده

مسئولیت‌پذیری در نوجوان، موضوع بسیار مهم و حائز اهمیت است، چون باعث شکل‌گیری صحیح شخصیت وی شده و بر روی سرنوشت و آینده او تأثیرگذار است. نوجوانی که مسئولیت‌پذیر است، دارای روحیه استقلال‌پذیری فوق‌العاده‌ای است و برای ورود به دنیای بزرگسالی و بودن در اجتماع، با کم‌ترین آسیب، آمادگی کامل را دارد. این مقاله به دنبال پاسخگویی به این مسئله؛ یعنی بیان راهکارهای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان است. در پژوهش حاضر، از روش توصیفی استفاده شده است. این مقاله از نوع بنیادی است و شیوه جمع‌آوری اطلاعات به شیوه اسنادی-کتابخانه‌ای است. هدف از این مقاله، بیان راهکارهای اخلاقی ایجاد مسئولیت در نوجوان شامل عزت نفس، خودشناسی و صبر والدین، راهکارهای اعتقادی ایجاد مسئولیت در نوجوان شامل خدا‌باوری، باور به معاد، اصلاح باور و بینش‌های دینی و باور به خردورزی و راهکارهای رفتاری ایجاد مسئولیت در نوجوان، شامل نظم و برنامه‌ریزی، اصلاح باورهای غلط، تنبیه و تشویق، افزایش قدرت، اقدام به رفع لجبازی در نوجوان و به کارگیری قدرت اراده و تصمیم است.

کلیدواژه: راهکارهای مسئولیت‌پذیری، مسئولیت‌پذیری، مسئولیت‌پذیری در نوجوان.

۱. طلبه سطح دو، مدرسه علمیه فاطمه زهرا -سلام الله علیها-، اصفهان، پاییز ۱۴۰۳.
zahrafoolady@gmail.com

مقدمه

از رایج‌ترین و مهم‌ترین مسائل تربیتی که امروزه بسیاری از والدین با آن دست و پنجه نرم می‌کنند، مسئولیت‌پذیر نبودن نوجوانان است. بسیاری از تنش‌ها در خانواده‌ها به خاطر اهمیت ندادن نوجوانان در پذیرفتن مسئولیت‌اش در زندگی است.

موضوع مسئولیت هم در دین اسلام و هم از نظر روان‌شناسی، بسیار مورد توجه قرار گرفته است و راهکارهایی برای مقابله با آن مطرح گردیده است و زمینه‌های اخلاقی، اعتقادی، رفتاری بیان شده است.

والدین باید بدانند در بحث مسئولیت‌پذیری نوجوان چه راهکارهای اخلاقی بیان شده است؟ راهکارهای اعتقادی چیست؟ راهکارهای رفتاری چیست؟ و هر یک از این راهکارها، چه کمکی می‌تواند به مسئولیت‌پذیر بودن نوجوان بکند.

هر گاه، والدین راهکارهای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان را بیاموزند، در برخورد با نوجوان، بهتر، قوی‌تر و موفق‌تر عمل می‌کنند.

برای پاسخگویی به این مسئله، از روش توصیفی استفاده شده است. این مقاله از نوع بنیادی است و شیوه جمع‌آوری اطلاعات به شیوه اسنادی-کتابخانه‌ای است. هدف از این، پژوهش، بیان راهکارهای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان است.

در این باره، کم و بیش، مقاله‌ها و پژوهش‌هایی انجام شده که اختصاراً به آن اشاره می‌شود:

«مهدی خدابخشی و محمدرضا عابدی» در مقاله «بررسی‌های افزایش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان شهرضا در سال تحصیلی ۱۳۸۵-۱۳۸۴ هـ ش» در «فصلنامه مطالعات روانشناختی، ۱۳۸۸ هـ ش، شماره ۱»، شیوه‌های افزایشی مسئولیت‌پذیری، انضباط مثبت، یادگیری مبتنی بر خود و واقعیت درمانی در دانش‌آموزان شهرضا، را مورد بررسی قرار داده‌اند.

«محمد احسانی» در کتاب «جوان، انتظارات و مسئولیت‌ها» در «قم: دفتر عقل، ۱۳۸۸ هـ ش» به دوران جوانی و استعدادهای فراوانی که در این دوره، نهفته است، اشاره کرده و همچنین به وظایف و مسئولیت‌هایی که جوانان، در برابر خواسته‌ها و نیازها به عهده دارند، پرداخته است.

«فرزانه طاهری قهفرخی» در پایان‌نامه «تعیین رابطه بین سخت‌رویی و مسئولیت‌پذیری با فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان» در «دانشکده علامه طباطبائی، ۱۳۹۰ هـ ش»، پژوهشی در

ارتباط موجود بین سه مفهوم سخت‌رویی، مسئولیت‌پذیری و فرسودگی تحصیلی که مفاهیم نوظهوری و روانشناسی نوین است، انجام داده است.

«حسن ملایی» در پایان‌نامه‌ای با عنوان «رابطه‌ای نگرش مذهبی با هوش اخلاقی و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان متوسطه دوم شهر اقلید، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۹۶ هـ ش»، مشخص کرده که بین نگرش مذهبی با هوش اخلاقی دانش‌آموزان و مسئولیت‌پذیری آنها رابطه‌ای وجود دارد و نگرش مذهبی، قادر به پیش‌بینی مسئولیت‌پذیری و هوش اخلاقی می‌باشد.

خانم «فاطمه یدالهی و دیگران» در مقاله «تعیین اثربخشی آموزش تئوری انتخاب بر مسئولیت‌پذیری و امیدواری دانشجویان دختر» در «تشریه شناخت اجتماعی، ۱۳۹۸ هـ ش، دوره ۸، شماره ۱» به تئوری انتخاب بر میزان مسئولیت‌پذیری و سطح امیدواری در دانشجویان دختر مورد پژوهش، پرداخته است.

تفاوت مقاله حاضر، با پژوهش‌های گذشته در این است که از روش توصیفی و کتابخانه‌ای استفاده شده و فقط به بحث راهکارهای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان اشاره شده است و راهکارهای ارائه شده در این مقاله، به سه دسته اخلاقی، رفتاری و اعتقادی، تقسیم‌بندی شده است.

مفهوم‌شناسی

«مسئولیت» از ریشه «س أ ل»، بر وزن مفعول است.

مسئول، مشتق است از ثلاثی مجرد باب فعل، یفعل و مفعول کسی که امری را به همراه داشته باشد.^۱

مسئولیت به معنای ضمانت و تعهد است. مسئولیت چیزی با کسی بودن، یعنی به گردن او، در عهده او، در ضمان و پایبندی او بودن است.^۲ بنابراین، هر گاه انسان متعهد به انجام کاری می‌شود در حقیقت مسئولیت انجام آن کار را پذیرفته است.

۱. مهیار، فرهنگ ابجدی، ج ۱، ص ۸۱۵.

۲. دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۲، ص ۱۸۴۶۵.

مسئولیت، به معنای متعهد و موظف بودن در برابر کسی یا چیزی آمده است^۱ و به عهده دار شدن کاری و پذیرش پیامدهای آن گفته می شود.^۲

کلمه «تکلیف»، به معنای درخواست چیزی از کسی است که در آن رنج است یا ارتکاب کاری است که فوق طاقت است و^۳ ارتباط نزدیکی با مفهوم مسئولیت دارد.

این دو، در اصل لزوم و وجوب اجرای یک دستور شرعی یا عرفی مشترک اند.^۴

میان تکلیف، مسئولیت و حق در امور اجتماعی و روابط انسانی ارتباط و تلازم وجود دارد. هیچ حقی یک طرفه نیست؛ البته از آنجایی که تکلیف ها و مسئولیت های دینی انسان، برای تأمین منافع و مصالح دنیوی و اخروی او قرار داده شده، همه تکلیف ها در واقع به حقوق انسان بازمی گردند.^۵

انسان به اعتبار شایستگی و صلاحیت فطری^۶ و برخورداری از نیروی اختیار، اراده، عقل و آزادی، مسئول است.^۷

این مسئولیت در مرحله نخست، تنها در برابر خداوند است که مالک همه چیز است و همه هستی به قدرت او سر پاست و اگر خداوند برای بعضی از افراد یا اشیا، حقوقی و مالکیتی قرار داده باشد مانند اولیای الهی، والدین، جامعه و طبیعت، انسان در برابر آنان نیز مسئول خواهد بود و این مسئولیت در راستا و شعاع مسئولیت انسان در برابر خداوند و از شاخه ها و شئون آن به شمار می آید و در عرض آن نیست.^۸

مسئولیت، موظف بودن به انجام کاری را مسئولیت گویند. مسئول بودن هر فرد، در برابر گفتار و کردار خویش.^۹

۱. دهخدا، فرهنگ دهخدا، ص ۱۸۴۶۵.

۲. انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ۷۰۱۵-۷۰۱۴.

۳. دهخدا، فرهنگ دهخدا، ص ۶۰۵۶.

۴. مطهری، مجموعه آثار، ج ۲، ص ۲۹۳.

۵. دهخدا، فرهنگ دهخدا، ص ۲۰۵۲۲.

۶. جوادی آملی، خلیلی، حق و تکلیف در اسلام، ص ۴۲-۴۱.

۷. مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۲، ص ۱۳۲.

۸. مصباح یزدی، حسینی شریفی، فلسفه اخلاق، ص ۱۴۰-۱۳۸.

۹. بستانی، فرهنگ المعجم الوسیط، ج ۱، ص ۸۸۵.

الف. راهکارهای اخلاقی ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان

از راهکارهای اخلاقی ایجاد مسئولیت‌پذیری، می‌توان به ایجاد عزت نفس و تکریم شخصیت نوجوان، خودشناسی و صبر والدین اشاره کرد که در ادامه به آن، پرداخته می‌شود:

۱. ایجاد عزت نفس و تکریم شخصیت نوجوان

از دیگر راهکارهای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان، «ایجاد عزت نفس و تکریم شخصیت نوجوان است» که در اسلام عزیز و قرآن کریم، مورد توجه قرار گرفته است.

عزت نفس به قضاوت شخصی فرد درباره ارزش خودش بر می‌گردد. (کوچه اسمیت ۱۹۶۷). عزت نفس، چنان جنبه مهمی از خودپنداری است که اغلب هر دو به طور مترادف به کار برده می‌شود.

کودکان دارای عزت نفس بالا، معمولاً احساس می‌کنند که کاملاً در مورد خصیصه‌های ادراک شده خود، مثبت هستند، حال آن‌که کودکان دارای عزت نفس، پایین خوش را در یک پرتوی که کمتر مساعد است، در نظر می‌گیرند. (شاخ ۱۹۸۹).^۱

پیامبر اکرم -صلی الله علیه و آله- دستور می‌دهند که «اُكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ»^۲ «فرزندانتان را گرامی دارید و خوب تربیت کنید، تا خداوند شما را بیامرزد».

تکریم شخصیت و احترام گذاشتن به نوجوانان و ایجاد زمینه برای بروز و ظهور استعدادها و لیاقت‌های آنان، شیوه مؤثر دیگری در مهیاسازی کودکان و نوجوانان در انجام تکالیف دینی می‌باشد.^۳

وقتی نوجوانی در شرایطی بزرگ شده که شخصیت او بزرگ داشته شده و عزت نفس خوبی پیدا کرده است به خوبی دارای روحیه مسئولیت‌پذیری خواهد بود.

۲. خودشناسی

از دیگر راهکارهای اخلاقی، برای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان، «خودشناسی» است.

۱. تقی‌زاده، باد بی‌آرام نوجوانی، ص ۷۹-۷۸.

۲. طبرسی، موسوی، مکارم الاخلاق، ج ۱، ص ۲۲۲؛ مجلسی، بحارالانوار، ج ۲۳، ص ۲۱۴.

۳. علاء الدین، نگرشی نو به تربیت دینی کودکان و نوجوانان، ص ۱۱۱-۱۱۰.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، راهکارهای ایجاد مسئولیت‌پذیری در نوجوان، از لحاظ اخلاقی، رفتاری و اعتقادی، مورد بررسی قرار گرفته است.

«عزت نفس»، یکی از راهکارهای اخلاقی مورد بررسی است که در قرآن کریم نیز مورد توجه واقع شده است. نوجوان دارای عزت نفس انسان، بسیار مسئولیت‌پذیری خواهد بود.

تکریم شخصیت نوجوان، باعث بروز و ظهور استعدادها و لیاقت‌های وی شده و در بالا بردن روحیه مسئولیت‌پذیری او مؤثر است. اگر نوجوان، به خودشناسی برسد، توانایی‌های وجودی خودش را به خوبی درک کند و با شناخت خود به شناخت معبودش برسد، مسئولیت‌پذیر خواهد بود چرا که برای خودش ارزش قائل است و می‌داند باید بهتری‌ها در هر جایگاهی باشد.

پرهیز از شتابزدگی و عجله و برخورداری از قدرت صبر والدین در برابر نوجوان می‌تواند از تنش‌های احتمالی به وجود آمده میان آنها و فرزندانشان جلوگیری کند و نوجوان مسئولیت‌پذیر تربیت شود.

از راهکارهای مورد بررسی برای مسئولیت‌پذیر شدن نوجوانان، راهکارهای اعتقادی است. اولین مسئله در این سری راهکارها، مسئله خداباوری است. انسانی که وجود حضور خدا را باور داشته باشد، همواره سعی می‌کند کاری که بر عهده‌اش سپرده‌اند را به نحو احسن، انجام دهد.

نوجوانی که از همان دوره ابتدایی زندگی‌اش با اعتقاد و ایمان به معاد، بزرگ و تربیت شده است، می‌داند این دنیا، مزرعه‌ای برای آخرت است و از تمام فرصت‌های پیش‌رو، به خوبی استفاده می‌کند. اگر در نوجوان، باورها و بینش‌های دینی او به خوبی شکل گرفته و پذیرفتن مسئولیت‌ها در زندگی تلاش می‌کند.

نوجوانی که باور به خردورزی دارد و قادر است از قدرت عقل خود به خوبی بهره‌برد، پذیرفتن مسئولیت هم در زندگی، امری عادی برایش محسوب می‌شود.

در بحث راهکارهای رفتاری مسئولیت‌پذیری نوجوانان به نظر و برنامه‌ریزی و اهمیت ویژه‌ای باید داد چون اگر او نظم و برنامه را در زندگی‌اش داشته باشد، خود به خود، انسان مسئولیت‌پذیری است.

اصلاح باورهای غلط به همراه تنبیه و تشویق به موقع برای نوجوان در نظر گرفته شود، نوجوان رفتارها، نامتعاد و ناپسند خود را کار گذاشته و از طرفی با تنبیه و تشویق به موقع مسئولیت‌ها را به خوبی درک و می‌پذیرد.

افزایش قدرت اقدام، نوجوانی که از همان ابتدای کودکی یا گرفته شده باشد کاری را هر چند کوچک برای مدت طولانی انجام دهد و به خوبی مسئولیت می‌پذیرد.

رفع لجبازی در نوجوان، راهکاری است برای پذیرفتن مسئولیت‌ها چرا که بیش‌تر مخالف‌ها و همراهی کردن‌ها او به خاطر لجاجت و سرکشی‌های بی‌مورد است. نوجوان، باید به به کارگیری نیروی فوق‌العاده‌ای به نام اراده و تضمیمی دیگر بهانه‌ای برای نپذیرفتن مسئولیت ندارد.

فهرست منابع

* نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.

منابع فارسی:

۱. ابن شعبه، حسن، تحف العقول عن آل الرسول -عليهم السلام-، ترجمه بهزاد جعفری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۸۰ هـ ش.
۲. ابن میثم، میثم، ترجمه شرح نهج البلاغه ابن میثم، مشهد: آستان قدس رضوی بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۵ هـ ش.
۳. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۶، تهران، نشر سخن، ۱۳۸۱ هـ ش.
۴. بستانی، فؤاد افرام، فرهنگ المعجم الوسیط، ترجمه محمد بندر ریگی، تهران: اسلامی، ۱۳۹۲ هـ ش.
۵. بهشتی، احمد، تربیت کودک در جهان امروز، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۵ هـ ش.
۶. تریسی، برایان، قورباغه‌ات را قورت بده، ترجمه فریبا سبز چمنی، بی‌جا: شادان پژواک، بی‌تا.
۷. تقی‌زاده، محمد احسان، باد بی‌آرام نوجوانی (با تأکید بر تربیت و خودپنداری)، اصفهان: یکتا، ۱۳۷۹ هـ ش.
۸. جوادی آملی، عبدالله، خلیلی، مصطفی، حق و تکلیف در اسلام، قم: اسراء، ۱۳۸۴ هـ ش.
۹. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ هـ ش.

۱۰. صفائی حائری، علی، مسئولیت و سازندگی، قم: لیلۃ القدر، ۱۳۸۶ هـ ش.
۱۱. طاهر زاده، اصغر، فرزندانم این چنین باید بود، اصفهان: لبالمیزان، ۱۳۹۳ هـ ش.
۱۲. علاء الدین، محمدرضا، نگرشی نو به تربیت دینی کودکان و نوجوانان، بی‌جا: پیام صادق، ۱۳۸۰ هـ ش.
۱۳. قائمی‌مقدم، محمدرضا، روش‌های آسیب‌زا در تربیت از منظر تربیت اسلامی، بی‌جا: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ هـ ش.
۱۴. کارگر، رحیم، تعلیم و تربیت در عصر ظهور، قم: مؤسسه بنیاد فرهنگی مهدی موعود، ۱۳۸۹ هـ ش.
۱۵. ماکارنکو، آنتون سمیونویچ، گفتارهایی درباره تربیت فرزندان، ترجمه ابوتراب باقرزاده، بی‌جا: چاپخش، ۱۳۶۳ هـ ش.
۱۶. مروجی‌طبسی، محمدجواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت -علیهم‌السلام-، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۹ هـ ش.
۱۷. مصباح‌یزدی، محمدتقی، حسینی‌شریفی، احمد، فلسفه اخلاق، تهران: چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۱ هـ ش.
۱۸. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: صدرا، ۱۳۹۵ هـ ش.
۱۹. مکارم شیرازی و دیگران، ناصر، پیام امیرالمؤمنین، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶ هـ ش.
۲۰. مهیار، رضا، فرهنگ ابجدی، ج ۱، تهران: اسلامی، ۱۳۷۶ هـ ش.

منابع عربی:

۲۱. طبرسی، فضل بن حسن، موسوی، حبیب‌الله، مکارم الاخلاق، بی‌جا: حبیب، ۱۳۸۶ هـ ش.

۲۲. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار الجامعة لدرر، اخبار الائمة اطهار -عليهم السلام-

بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۴۰ هـ ق، تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، مؤسسه

انتشارات کتاب، ۱۳۹۲ هـ ش.

مقالات:

۲۳. افرنگان، علی، «آثار تربیتی صبر در زندگی انسان از منظر قرآن کریم»، نشریه علوم

اسلامی انسانی، ۱۳۹۹ هـ ش، شماره ۲۳، ص ۹۷-۹۰.

۲۴. رضوی دوست و دیگران، غلامرضا، «نقش صبر در آرامش و سلامت معنوی انسان از نگاه

قرآن و روایات اسلامی»، نشریه تاریخ پزشکی، ۱۳۹۴ هـ ش، شماره ۲۵، ص ۱۶۰-۱۲۹.